

CROSS BORDER JURISTS

**HUKUKSUZLUKLARI ARAŞTIRMA VE ANALİZ KURULU
(HAAK) DÖNEM RAPORU**

(EKİM 2021- OCAK 2025)

Derleyenler: Dr. Hasan DURSUN ve Mustafa DOĞAN

**“Suikastının hançeri, hukukunun cübbesinin
altına gizlendi”.**

Nürnberg Yargılamaları

RAPOR PLANI

GİRİŞ	5
I. HUKUKSUZLUKLARI ARAŞTIRMA VE ANALİZ KURULU (HAAK) HAKKINDA	6
II. HAAK ÇALIŞMA METODU	6
III. HAAK KARARLARINDAN ELDE EDİLEN VERİLER VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ .	7
A. BAŞVURUYA KONU KARARLARI VEREN KURUMLARIN MENŞE ÜLKESİ	7
B. KARARLARI İNCELENEN KURUMLAR	7
C. HUKUKA AYKIRI KARARLAR VERDİKLERİ TESPİT EDİLEN YARGI MENSUPLARININ GÖREVLERİNE GÖRE DAĞILIMI	8
D. HUKUKA AYKIRI OLDUKLARI TESPİT EDİLEN KARARLARIN TARİHLERİNE GÖRE DAĞILIMI	9
E. HUKUKA AYKIRILIKLARI TESPİT EDİLEN KARARLARDA BAŞVURUCULARIN ALEYHİNE SUÇLAMA GEREKÇESİ OLARAK KULLANILAN VERİLER	10
F. HAK İHLALLERİNE GEREKÇE YAPILAN SUÇLAMALAR.....	11
G. HUKUKSUZ KARAR VERDİKLERİ TESPİT EDİLEN YARGI MENSUPLARININ MESLEĞE BAŞLAMA YILLARINA GÖRE DAĞILIMI	11
H. İSİMLERİ TESPİT EDİLEN YARGI MENSUPLARININ YARGIDA BİRLİK DERNEĞİ İLE ÜYELİK/DESTEK İLİŞKİSİ	14
İ. HUKUKSUZ KARAR VEREN YARGI MERCİLERİNİN İSİMLERİ TESPİT EDİLEN YARGI MENSUPLARININ YARGIDA BİRLİK DERNEĞİ İLE ÜYELİK/DESTEK İLİŞKİSİ.....	15
IV. İNCELEMELERDE TESPİT EDİLEN HAK İHLALLERİ VE HAK İHLALLERİ YAPAN YARGI MENSUPLARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER	16
A. ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK HAKKI BAĞLAMINDA TESPİT EDİLEN İHLALLER	16
1. Tutuklama Kararlarının Kanuna Aykırı Oldukları Tespit Edilmiştir	16
2. Tutuklama Kararları Orantılılık İlkesine Aykırıdır	17
3. Tutukluların Makul Sürede Salıverilme Hakları İhlal Edilmiştir.....	17
4. zgürlükten Yoksun Bırakmaya KarŐ Etkin Bir Başvuru Hakkı Tanınmamıştır	17
B. ADİL YARGILANMA HAKKI ERŐEVESİNDE TESPİT EDİLEN İHLALLER	18
1. GerekÇeli Karar Hakkının İhlali.....	18
2. Silahların EŞitliği İlkesinin İhlali	18
3. Bağımsız ve Tarafsız Yargı Yerinde Yargılanma Hakkının İhlali.....	19
4. Adaletin Açıkça Yok Sayılması	21
C. HUKUKA AYKIRI KARAR VEREN YARGI MENSUPLARININ SORUMLULUKLARI	21
1. Ceza Hukuku Bağlamında:	22
2. Disiplin Hukuku Bağlamında;.....	22
3. Tazminat Hukuku Bağlamında;	22
V. SONUÇ VE TESPİTLER	23

HUKUKSUZLUKLARI ARAşTIRMA VE ANALİZ KURULU (HAAK) DÖNEM RAPORU

(EKİM 2021- OCAK 2025)

GİRİŞ

Modern devlet sisteminde yargı, yasama ve yürütmeden ayrı ve bağımsız bir şekilde konumlandırılmıştır. Bunun en önemli sebebi hiç şüphesiz kişilerin temel hak ve özgürlüklerini özellikle devletten gelecek tehditlere karşı korumaktır. Bireyler arasındaki uyuşmazlıkların adilane çözümünde yargının rolü şüphesiz önemlidir. Ancak yargı asıl testini, hakların devlet tarafından ihlal edildiği durumlarda verecektir.

Demokrasiden sapmalar, totaliter rejimlerin doğuşlarına yol açabilecek savrulmalara yol açabilmektedir. Yargı, bu süreçlerde en önemli aktör olarak görülmektedir. Çünkü ancak yargı gayri meşrulukları hukuki bir kılıfa uydurabilecek ve korkunun tüm toplum üzerinde kümülatif olarak yerleşmesini sağlayabilecek yegane güce sahiptir.

Crossborder Jurists Derneği bünyesinde 2021 yılında Hukuksuzlukları Araştırma ve Analiz Kurulu (HAAK) oluşturulmuştur. HAAK, yargısal ve idari kararlar üzerinde sivil denetim yapmaktadır. Bu denetim tamamen hukuki bir denetim olmakla birlikte bir yönüyle vicdani bir denetimdir. Hak ihlaline maruz kalan mağdurlar, devlet mekanizması içindeki birbirini teyit eden körler ve sağırklar sisteminden bir çıkış yolu aramaktadırlar. Özellikle siyaset tarafından şekillendirilmiş ve onun iradesine göre işleyen bir yargı karşısındaki kişi, kendini “Josef K” gibi hissedebilmektedir. HAAK, onlara bu çareyi gönüllü olarak sunmakta ve “Ben gerçekten suçlu muyum?” sorusuna bir cevap vermektedir.

HAAK’ın başvuru veya menşe ülke gibi bir ayrımı yoktur. Kararlarını evrensel hukukun temel ilkelerine göre vermektedir. Bununla birlikte derneğin Türkiye menşeli hukukçular tarafından kurulmuş olması ve üye profili nedeniyle şimdiye kadar sadece Türkiye’de yaşanan hak ihlalleri başvurulara konu olmuştur.

İşbu raporda HAAK’ın kurulduğu Ekim 2021’den 2024 yılı sonuna kadar geçen sürede 166 başvuru ile ilgili verdiği kararlara dair bir değerlendirme bulunmaktadır. HAAK bu 166 başvuru kapsamında 2709 karar incelemiştir. Rapor bu yönüyle derin bir saha çalışması niteliğindedir.

HAAK, uluslararası denetim mekanizmalarının ve sivil toplum derneklerinin Türkiye’de yaşanan hak ihlallerini tanımlamayan tespitlerine katılmakta ve yer yer onlara atıf yapmakla birlikte, bir adım ileri giderek vermiş olduğu 166 farklı kararı ile somut ve net tespitler ortaya koyabilmektedir.

Raporumuzda yüzlerce Josef K’nın hak mücadelesine ve bir demokrasinin totaliterleşme sürecinde yargının rolünü güncel örneklerle ve somut verilerle göreceksiniz.

I. HUKUKSUZLUKLARI ARAŞTIRMA VE ANALİZ KURULU (HAAK) HAKKINDA

Hukuksuzlukları Araştırma ve Analiz Kurulu (HAAK), 10 Ekim 2021 yılından bu yana Crossborder Jurist Derneği¹ (CBJ) bünyesinden faaliyet göstermektedir. Kurul, hukukun değişik disiplinlerinde tecrübe sahibi insan hakları alanında uzman hukukçulardan oluşmaktadır.

HAAK, gerek açık kaynaklardan temin ettiği bilgi ve belgeler çerçevesinde ve gerekse doğrudan mağdurlardan gelen talepler doğrultusunda, mağduriyetlere sebebiyet veren adli ve idari kararları ulusal ve uluslararası hukuk ilke ve içtihatları çerçevesinde analiz ederek, tespit edilen hukuka aykırılıklar bağlamında bu kararlarda imzası bulunan kişilerin muhtemel cezaî, tazminî ve disiplin sorumluluklarını tespit etmeye çalışmaktadır. Dernek HAAK kararları vasıtasıyla hukuksuzluklara dikkat çekmeyi ve failler üzerinde baskı oluşturarak hukuka uygun davranmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

HAAK kararlarının (raporlarının) yargısal veya icrai bir etkisi olmayıp, amacı, ileride söz konusu olabilecek ulusal ve uluslararası soruşturma ve yargılamalara destek olmak, hukuksuzluklara dikkat çekmek, mağdurlara yardımcı olmak gayesiyle yaygın ve sistematik hak ihlalleri ile bunların oluşturduğu kalıbın (pattern) uzman hukukçular tarafından tespit ve değerlendirilmesidir.

HAAK kararları CBJ'nin internet sitesinde yayınlanmaktadır. Bu yöntemle hukuksuzluklara dikkat çekmek, hukuka aykırı karar verenler üzerinde baskı oluşturmak ve/ya bu kararlar ile benzer uygulamalarla mağdur edilenler açısından bir farkındalık oluşturulması diğer hedeflerden birisidir.

HAAK, başvurucular, başvuru konusu ve devlet açısından ayırım gözetmemekte; incelemelerini evrensel hukuk kriterlerine göre yapmaktadır.

II. HAAK ÇALIŞMA METODU

HAAK, kuruluşunun ardından CBJ'nin internet sitesi ve sosyal medya hesapları üzerinden mağdurlara, hukuka aykırı olduğunu düşündükleri adli ve idari kararlara ilişkin başvuru çağrısı

¹ Dernek ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak için www.crossborderjurists.org

yapmıştır. Başvurular için (<https://www.crossborderjurists.org/de/haak-basvurusu/>) adresinde bir sayfa ve online form oluşturulmuştur.

Başvurucuların kişisel verileri gizli tutulmuş, başvuru sahiplerinin açık onaylarıyla sınırlı ölçüde kullanılmıştır. Bu yüzden raporların bir kısmı mağdurun ismi, bir kısmı isminin kısaltması, bir kısmı ise başvuru numarası ile adlandırılmıştır. Kişisel verilerin korunması için özel bir özen gösterilmiş, bunun için gerekli tedbirler alınmıştır.

HAAK, CBJ üyeleri arasından seçilen uzman hukukçulardan oluşur. Her başvuru, üç kişilik bir kurul tarafından değerlendirilip karara bağlanır.

Kurul, yaptığı inceleme sonrasında hazırladığı kararını (görüş/değerlendirme yazasını) <https://www.crossborderjurists.org/tr/haak-kararlari/> adresinde yayınlamakla kamuoyu ile paylaşmaktadır.

Söz konusu kararlar, aleyhlerine tespitler yapılan kişi ve kurumlarca incelenebilir, karşı görüş bildirilebilir, kısmen veya tamamen değiştirilmesi için itiraz edilebilir.

Kurul, başvuru sahiplerinden sadece tek bir karar değil, ihlal edilen hakka ilişkin tüm sürece ait kararları göndermelerini talep etmektedir. Örneğin, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı ile ilgili başvurularda, özgürlüğünden mahrum bırakılma süreci ile ilgili tüm savcılık, hakimlik, mahkeme, istinaf ve temyiz kararları istenmektedir. Böylece talebin bütüncül şekilde değerlendirilmesi mümkün olabilecektir.

III. HAAK KARARLARINDAN ELDE EDİLEN VERİLER VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Başvuruya Konu Kararları Veren Kurumların Menşe Ülkesi

Rapora konu çalışma döneminde HAAK'a yapılan başvuruların tamamı Türkiye ile ilgilidir.

B. Kararları İncelenen Kurumlar

Rapor Ekim 2021 ile Ocak 2025 arasını kapsamaktadır. Bu dönemde toplam **116** başvuru karara bağlanmıştır.

Bu dönemde yapılan başvurular konularına göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Başvuruların büyük çoğunluğunun haksız ve uzun gözaltı ve/ya tutuklama kararlarına ya da adli kontrol kararlarına ilişkin olması dikkat çekicidir.

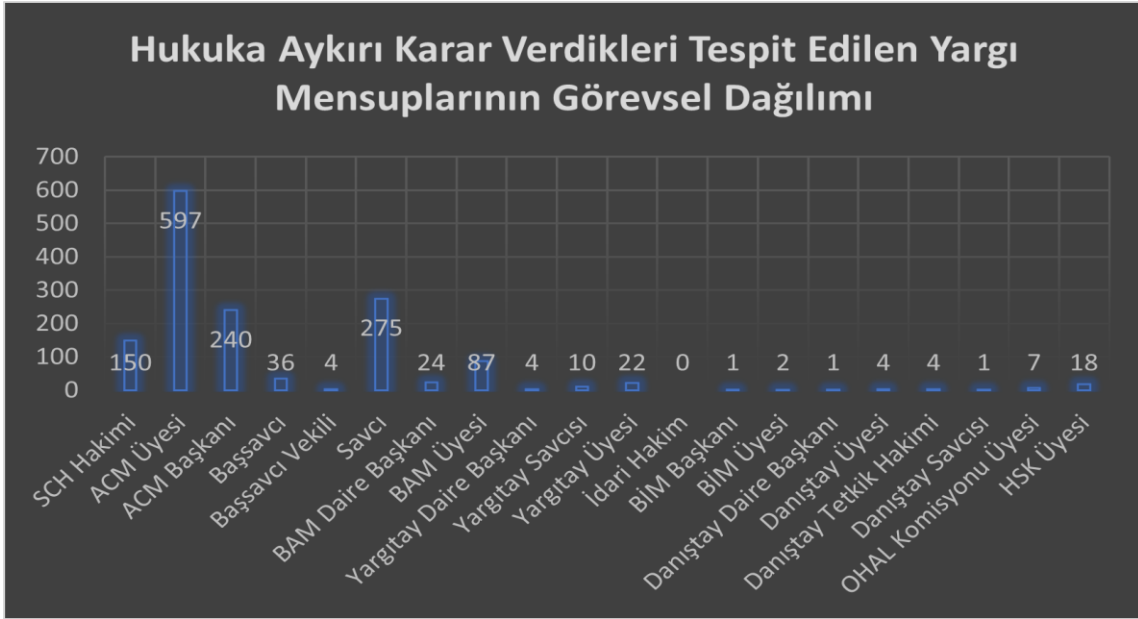
BAŞVURU KONUSU	İNCELENEN DOSYA SAYISI
OHAL Komisyonu kararları hakkında	1
Danıştay kararları hakkında	1
Zorla kaçırma/kaybetme ile ilgili	1
Savcı Serdar Coşkun'un 15 Temmuz darbe teşebbüsü bağlamında tuttuğu tutanak ve başlattığı soruşturmalar hakkında	19
Haksız ve uzun gözaltı ve/ya tutuklama kararları ya da adli kontrol kararları hakkında	93
İdare mahkemeleri tarafından görülen davalar ile ilgili	1
TOPLAM	116

C. Hukuka Aykırı Kararlar Verdikleri Tespit Edilen Yargı Mensuplarının Görevlerine Göre Dağılımı

HAAK, başvuruocular tarafından kendisine ibraz edilen ve yaptığı inceleme sonrasında içeriklerinde ağır hukuka aykırılıklar tespit ettiği **2709 kararda, 1487 farklı** yargı mensubunun cezaı, idari veya tazmini sorumluluğunun bulunduğunu belirlemiştir.

Söz konusu yargı mensuplarının unvanlarına göre dağılımı şu şekildedir:

SCH Hâkimi	150	İdari Hâkim	0
ACM Üyesi	597	BİM Başkanı	1
ACM Başkanı	240	BİM Üyesi	2
Başsavcı	36	Danıştay Daire Başkanı	1
Başsavcı Vekili	4	Danıştay Üyesi	4
Savcı	275	Danıştay Tetkik Hâkimi	4
BAM Daire Başkanı	24	Danıştay Savcısı	1
BAM Üyesi	87	OHAL Komisyonu Üyesi	7
Yargıtay Daire Başkanı	4	HSK Üyesi	18
Yargıtay Üyesi	22	TOPLAM:	1487
Yargıtay Savcısı	10		

D. Hukuka Aykırı Oldukları Tespit Edilen Kararların Tarihlerine Göre Dağılımı

Aşağıdaki tabloda HAAK tarafından incelenen **2709** adet yargısal belgenin tarihlerine göre dağılımına yer verilmiştir.

Burada “yargısal belge” kavramından kastedilen, yargılama mercileri tarafından verilmiş dar anlamda hüküm ve karar anlamında olmayıp, soruşturma ve yargılama süreçlerinde oluşturulan, kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasına, kısıtlılık halinin devamına veya kullanımlarının önemli derecede yok edilmesine sebebiyet veren ya da katkı sunan her türlü irade beyanını içeren yazılı belgedir.

Tablodan da net olarak görüleceği üzere, hukuka aykırı karar sayıları **2016** yılında yoğunlaşmaya başlamış ve **2017** yılında en yüksek sayısına ulaşmıştır. **2018** de de yoğun şekilde verilmeye başlanan kararların, sayısal olarak azalma göstermesine karşın, **2024** yılında da halen devam ediyor olması, 15 Temmuz sonrası başlayan sistematik olarak hak ihlallerinin halen devam ettirildiğini net olarak ortaya koymaktadır.

HAAK, belirli bir toplum kesimi hedef alınarak, 15 Temmuz sonrasında yoğunlaşan ve daha sonra sayısal olarak azalsa bile devam ettirilen hukuka aykırılıklar neticesinde, yargı çalışanlarına ve yargı araç kılınarak tüm topluma doğrudan veya dolaylı olarak bir mesaj verilmenin hedeflendiğini, siyasi iktidarı kullananlar tarafından olağanüstü hâl psikolojisinin ve onun sağladığı politik kazançların korunmaya çalışıldığını değerlendirmektedir.

E. Hukuka Aykırılıkları Tespit Edilen Kararlarda Başvurucuların Aleyhine Suçlama Gerekçesi Olarak Kullanılan Veriler

Raporlama döneminde, başvurucular benzer konularda hak mahrumiyetine maruz kalmış kişilerden oluşmaktadır. Bu yüzden bu bölümde hak ihlallerine dayanak yapılan hukuka aykırı kriterler ele alınacaktır. Kurul'un bu kriterleri hukuka aykırı olarak tanımlamasının gerekçesi aynı konuda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası denetim organlarının karar, görüş ve raporlarıdır².

Yaygın hak ihlali kriterleri şunlardır:

1. Bylock haberleşme uygulaması kullanımına dair istihbarat birimleri tarafından düzenlenen tutanaklar ve bu tutanaklar temel alınarak hazırlanan bilirkişi raporlar **(İncelenen 116 dosyanın 76'sında)**.
2. Etkin pişmanlık hükümlerinden yararlanan kendisi ve başkaları aleyhine olacak şekilde beyanlarda bulunan şüpheli ve/ya sanıkların anlatımları **(İncelenen 116 dosyanın 62'sinde)**.
3. Resmî kurumlar tarafından düzenlenmiş fişleme raporları **(İncelenen 116 dosyanın 17'sinde)**.
4. Bank Asya finans kurumunda banka hesabının bulunması **(İncelenen 116 dosyanın 17'sinde)**.
5. Telefon arama ve aranma (HTS) kayıtları **(İncelenen 116'nın dosyanın 29'unda)**,
6. Ankesörlü telefondan aranma kayıtları **(İncelenen 116 dosyanın 5'inde)**,
7. Sosyal sigorta verileri **(İncelenen 116 dosyanın 24'ünde)**,
8. Otel rezervasyon bilgileri **(İncelenen 116 dosyanın 1'inde)**,

² <https://justicesquare.org/camursen-v-turkey/>.

9. Zaman Gazetesi aboneliği (**İncelenen 116 dosyanın 8'inde**),
10. Yurt dışına giriş-çıkış kayıtları (**İncelenen 116 dosyanın 4'ünde**),
11. Çocuklarını özel okula gönderme (**İncelenen 116 dosyanın 3'ünde**),
12. Fethullah Gülen'e ait kitapları evinde bulundurma (**İncelenen 116 dosyanın 2'sinde**),
13. Digtürk aboneliğini iptal ettirme (**İncelenen 116 dosyanın 1'inde**),
14. Bir Dolar bulundurma (**İncelenen 116 dosyanın 1'inde**),

F. Hak İhlallerine Gerekçe Yapılan Suçlamalar

HAAK tarafından raporlaştırılan **116 Başvuruda iki suç isnadı tespit edilmiştir.**

Başvuruculardan bazıları her iki suçlamaya birlikte muhatap olmuştur. Darbeye teşebbüs etmekle suçlanan kişilerin tamamı aynı zamanda silahlı terör örgütü üyesi olmakla da itham edilmiştir.

- ✓ Her iki suçlamaya muhatap olan başvuru sayısı: **27**
- ✓ Sadece silahlı terör örgütü üyeliği ile suçlanan başvuru sayısı: **116**

G. Hukuksuz Karar Verdikleri Tespit Edilen Yargı Mensuplarının Mesleğe Başlama Yıllarına Göre Dağılımı

Yargı kararları üzerinde siyasi iktidarın doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunduğu, tarafsız ulusal ve uluslararası kurumların raporlarına yansıyan, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler'in ilgili temsilci ve kurumlarınca eleştirilip raporlaştırılan bir gerçektir. HAAK kararlarının önemli sonuçlarından biri bu gerçekliği somut verilerle ortaya koymaktır.

Başvurucuların muhatap oldukları suçlama ve davalar, “politik yargılamalar” grubuna girmektedir. Bu soruşturma ve yargılamalarda kapalı devre çalışma sisteminin egemen olduğu dikkat çekmektedir. Bunun ilk nedeni; soruşturma birimleri, ilk ve üst derece mahkemelerinde sınırlı sayıda ve belli kişilerin tutulmasıdır. İkinci neden, kanun yollarına başvurunun bu sınırlı kadro içinde devri daim etmesidir. Bu sirkülasyonun, çoğu örnekte olduğu gibi dikey yer değişikliğiyle devam ettirildiği tespit edilmiştir. Örneğin; hukuka aykırı karar veren kişilerden bazılarının ilk zamanlar Sulh Ceza Hakimi olarak tutuklama kararı verdiği, daha sonraki aşamalarda Ağır Ceza Mahkemesinde üye veya Başkan olarak benzer ihlallere devam ettiği, bazen de Yargıtay'da ihlallere imza attığı tespit edilmiştir. Bu işleyiş şekli, iktidar ve yargı bürokrasisi tarafından “uzmanlaşma” gerekçesine dayandırılmaktadır. Ancak, iktidarın “önem” atfettiği soruşturma ve yargılamalara, yine iktidarla uyumlu kişilerin yetkilendirilmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. “Tabii hakim” ilkesinin bu yöntemle ihlalinden beklenen, politikleşmiş yargısal uygulamanın istikrarını sağlamaktır.

Yargı mensuplarının sicillerinden yola çıkararak hangi yılda adaylığa kabul edildiği ve hangi yılda mesleğe başladığını belirlemek olanaklıdır. Hakim-savcı aday alımı ve mesleğe kabulünde Adalet Bakanlığı'nın, dolayısıyla siyasal iktidarın tarihsel surei içerisinde etkin bir rol oynadığı bir vakiadır³.

Siyasi iradenin Türkiye'deki yargıyı ihtiyaına uygun olarak şekillendirme çabası uluslararası raporlarında defaten ifade edilmiřtir⁴. Kastedilen elbette 2002 yılından bu yana iktidarda bulunan AKP'dir. Ancak AKP'nin sistem üzerindeki etkisini ve kontrol gucunun tüm dönemlerde sınırsız olduğu söylenemez. Bu nedenle kabaca, iktidar-Yargı ilişkileri aşağıdaki dönemlere ayırmak mümkündür.

2002-2010 yılları arası : İktidar partisi faaliyetlerinin ordu ve sivil bürokrasinin engelleme girişimleriyle sıklıca ve çoğunlukla hukuka aykırı şekilde karşılaştığı donem⁵. Bu dönemde AKP iktidarının yargı üzerinde belirleyici bir daim olan bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

2010-2014 yılları arası :2010 Anayasa Referandumu sonrasında, özellikle HSYK'nın üye yapısının iktidar lehine değişmesi ve sonrasında Kurul'un yüksek yargı mahkemelerine atadığı üyeler ile ilk derece mahkemelerinde görevli mahkeme başkanları ve başsavcılıklara yaptığı atamalar AKP'nin yargı üzerindeki gucunu surei içerisinde artırdığı dönemdir.⁶

2014-15 Tem. 2016 arası : 17-25 Aralık 2013 tarihli yolsuzluk ve rüşvet soruşturmaları sonrasında AKP, medya ve bürokrasideki etkinliğini kullanarak ve muhalefet partilerinin de desteğini alıp oluşturduğu Yargıda Birlik Derneği vasıtasıyla yargı üzerindeki otoritesini daha da artırmış ve sağlamlaştırmıştır. Ekim 2014 HSYK üye seçimlerinde çoğunluğu elde eden YBD'li üyeler, Adalet Bakanlığından gelen üyeler ile, kendilerine muhalif gördükleri yargı mensuplarına karşı adeta bir "savaş" başlatmışlardır.⁷

³ <https://www.crossborderjurists.org/tr/avrupa-komisyonu-raporlarinda-turk-yargisinin-durumu-2016-2021/>

⁴ <https://www.crossborderjurists.org/tr/avrupa-komisyonu-raporlarinda-turk-yargisinin-durumu-2016-2021/>

⁵ <https://www.crossborderjurists.org/tr/17-25-aralik-sorusturmaları-sonrası-uluslararası-raporlarda-turk-yargisi-raporu-yayınlandı/>

⁶ <https://www.crossborderjurists.org/tr/17-25-aralik-sorusturmaları-sonrası-uluslararası-raporlarda-turk-yargisi-raporu-yayınlandı/>

⁷ <https://www.crossborderjurists.org/tr/turkiye-yargisinin-uzerindeki-golge-yargıda-birlik-derneği-raporu/>

15 Temmuz 2016 sonrası : Darbe teşebbüsü bahane edilerek yukarıda söz edilen amaçların gerçekleştirildiği dönemdir. Yaklaşık 5.000 civarı yargı mensubu ihraç edilerek⁸, yüzlercesi ise emekliliğe veya istifaya zorlanarak sistem dışına itilmiştir. Bu boşluk bahane edilerek yargıda siyasi bir kadrolaşma yapılmıştır. Ceza soruşturma ve yargılamalarında fiil yerine aidiyetin esas alındığı, başka değişle ‘‘düşman ceza hukuku’’nun realize edildiği halen ve devam etmekte olan bir dönemi ifade eder.⁹

HAAK, tarafından hukuksuz kararlara imza attıkları tespit edilen **1487** yargı mensubunun, mesleğe

başladığı yıllara göre dağılımı yandaki tabloda gösterilmiştir. Söz konusu tablodan da net olarak anlaşılacağı üzere incelenen hukuka aykırı kararlara veren yargı mensuplarının çoğunluğunun 17-25 Aralık 2013 sonrasında ve 15 Temmuz 2016 tarihi sonrasında göreve başlayan yargı mensuplarıdır.

Bu sayılara Erdoğan/AKP iktidarının hakim ve savcı alımlarında tek söz sahibi olduğu 2010-2014 yılları arasında göreve alınan yargı mensupları eklendiğinde (888 yargı mensubu), tablo daha netlik kazanmaktadır.

Verilen rakamların yüzdelik olarak dağılımı yapıldığında, hukuksuz kararlara imza attıkları tespit edilen yargı mensuplarından yüzde 53’unun 2010 sonrası göreve başlatılanlardan olduğu görülecektir.

⁸ Bugüne kadar ihraç edilenlerin sayısı 4398’dir. <https://www.crossborderjurists.org/tr/turiye-yargisinin-uzerindeki-golge-yargida-birlik-dernegi-raporu/>

⁹ Bu konudaki ayrıntılı değerlendirmeler için bkz: <https://www.crossborderjurists.org/tr/17-25-aralik-sorusturmaları-sonrası-uluslararası-raporlarda-turk-yargisi-raporu-yayinlandi/>

Bu durumun daha net olarak gözükmesi açısından, AKP'nin iktidar olduğu dönemlerde hakim ve/ya savcı olarak göreve başlayanlar aşağıda ayrı bir tabloda gösterilmiştir.

Hukuka aykırı kararlara imza attığı HAAK tarafından tespit edilen yargı mensuplarının **1084'ü** AKP döneminde, Adalet Bakanlığı tarafından hâkim-savcı adayı olarak alınıp sonrasında mesleğe başlatılan yargı mensuplarından oluşmaktadır¹⁰. Bu oranın yüksekliği, 15 Temmuz 2016 sonrası ceza hukuku pratiğinde insanlığa karşı suç kabul edilebilecek eylemlerin gerçekleştirilmesinde,

yargının nasıl kullanıldığına dair önemli bir veridir¹¹.

H. İsimleri Tespit Edilen Yargı Mensuplarının Yargıda Birlik Derneği İle

Üyelik/Destek İlişkisi

Avrupa Komisyonu Türkiye raporlarında Türk yargısının siyasallaşması sürecindeki en önemli aktörlerden biri Yargıda Birlik Derneği olarak görülmektedir¹². Örneğin 2020 Türkiye Raporunda “*Hâkim derneklerindeki çoğulculuk, olağanüstü hâl sırasında bir dizi derneğin kapatılmasının yargı mensupları üzerinde yarattığı caydırıcı etki ile ciddi biçimde etkilenmiştir. Hükûmete muhalefet ettiği düşünülen bir derneğe üyeliğin, meslekte ilerlemenin önünde engel oluşturduğuna dair bildirimler mevcuttur. Yaklaşık 9.300 üyesi bulunan, Türkiye’deki en büyük dernek olan Yargıda Birlik Derneği hükûmete yakınlığıyla bilinmektedir. Mesleğe yeni alınan hâkim ve savcılara, işe başlar başlamaz Yargıda Birlik Derneğine üyelik başvurusu verilmektedir.*” denilmiştir.

Yargıda Birlik Derneği hakkında Derneğimiz tarafından ayrıntılı bir rapor hazırlamış ve kamuoyu ile paylaşılmıştır¹³. Raporda, Derneğin kuruluş süreci, AKP’li başbakan, bakan ve diğer siyasetçilerin açıkça derneği kuruluş amaçları, destekleme yöntemlerine dair söylemleri, somut uygulamalar, derneğin yargı üzerindeki fiili hakimiyeti, yargıyı yönetip yönlendirme gücü somut verilerle ortaya konulmuştur.

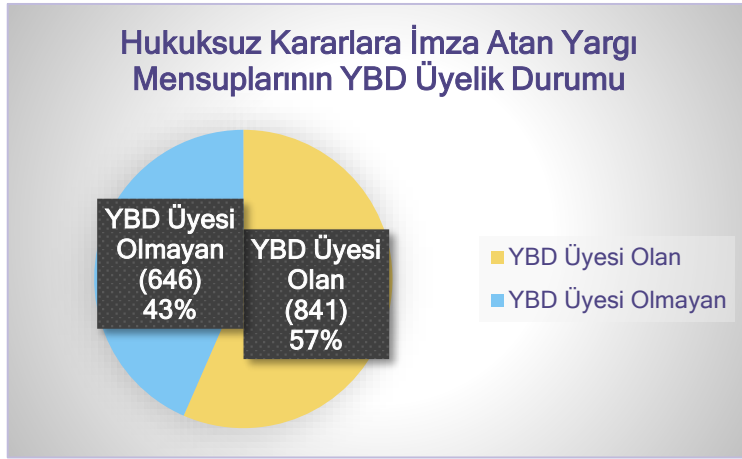
¹⁰ Bu konu Avrupa Komisyonu Türkiye raporlarında da sıkça dile getirilmektedir. Bkz.

<https://www.crossborderjurists.org/tr/17-25-aralik-sorusturmaları-sonrası-uluslararası-raporlarda-türk-yargısı-raporu-yayınlandı/> , <https://www.crossborderjurists.org/tr/avrupa-komisyonu-raporlarında-türk-yargısının-durumu-2016-2021/>

¹¹ <https://www.crossborderjurists.org/tr/türkiye-yargısının-üzerindeki-golge-yargıda-birlik-derneği-raporu/>

¹² <https://www.crossborderjurists.org/tr/avrupa-komisyonu-raporlarında-türk-yargısının-durumu-2016-2021/>

¹³ <https://www.crossborderjurists.org/tr/türkiye-yargısının-üzerindeki-golge-yargıda-birlik-derneği-raporu/>

Tablodan da açıkça anlaşılacağı üzere, ağır hukuka aykırılıklar içeren kararların altında imzası bulunan 1487 yargı mensubunun %57'si Yargıda Birlik Derneği'nin üyesidir. Üye olmamakla birlikte YBD'nin amaçları doğrultusunda eylem ve söylemde bulunan, açıkça dernek faaliyetlerine

katılan yargı mensupları bulunduğu gibi, YBD'nin kuruluş aşamasında açıkça bu platformu desteklediği bilinmesine rağmen çeşitli maslahatlarla üye olmayan birçok yargı mensubunun bulunduğu da bir vakadır. Ancak ulaşılan mevcut veriler dahi, özellikle 15 Temmuz sonrası yargılamalarda hukuka aykırı, genellikle siyasi motivasyonla veya talimatla karar veren bir yargı sisteminin inşasında aktif görev alan Yargıda Birlik Derneği üyelerinin varlığını oransal olarak ortaya koymaktadır.

İ. Hukuksuz Karar Veren Yargı Mercilerinin İsimleri Tespit Edilen Yargı Mensuplarının Yargıda Birlik Derneği İle Üyelik/Destek İlişkisi

HAAK'a yapılan 116 başvuru kapsamında incelenen 2709 adet yargısal belge, Türkiye genelinde 37 farklı il yargı birimlerinde görevli yargı mensupları tarafından düzenlendiği belirlenmiştir. Yapılan tüm başvurular incelenip raporlaştırılmıştır. Dolayısıyla diğer iller ile ilgili olarak, hukuksuz karar verilmediğine dair bir tespit yapılmamıştır.

Söz konusu iller yandaki haritada gösterilmiştir. Harita incelendiğinde, verilen hukuksuz kararların belirli bir bölge ile sınırlı kalmayıp Türkiye'nin bütününde yaygın olarak verildiği görülecektir. Bu durum Türk yargı sistemi tarafından belirli bir amaç doğrultusunda, koordineli ve

birbirleri ile irtibatlı olarak sistematik şekilde, özellikle 15 Temmuz 2016 tarihli darbe teşebbüsü sonrasında Türk devleti tarafından hedef haline getirilen Gülen Hareketi'ne karşı hak ihlalleri

yapıldığına işaret etmektedir. Hukuksuz kararların yargı hiyerarşisi içerisinde birbirleri ile uyumlu şekilde verildiği, verilen kararların itiraz, istinaf ve temyiz mercileri tarafından korunup devam ettirildiğine yukarıda yer verilmiştir. Buna ek olarak bu hukuksuz kararların yaygın şekilde ülke genelinde veriliyor olması, bu sürecin bilinçli şekilde yürütüldüğü ve devamının teşvik edildiği konusunda kuvvetli bir şüphe oluşturmaktadır.

IV. İNCELEMELERDE TESPİT EDİLEN HAK İHLALLERİ VE HAK İHLALLERİ YAPAN YARGI MENSUPLARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

HAAK, bu raporlama döneminde toplam 116 başvuruyu karara bağlamıştır. Bu başvurularda toplan 2709 karar incelemiştir.

HAAK tarafından bu kararlar üzerinde yapılan incelemelerde farklı hak ihlalleri tespit edilmiştir. Bu bölümde ise en çok ihlal edilen ve yıkıcı etkiye sahip temel haklardan Özgürlük ve Güvenlik Hakkı ve Adil Yargılama Hakkı ile ilgili tespitler ele alınacaktır.

Bu hak ihlallerine sebebiyet veren yargı mensuplarının ceza hukuku, disiplin hukuku ve tazminat hukuku bağlamında muhtemel sorumlulukları da inceleme konusu yapılacaktır.

A. Özgürlük ve Güvenlik Hakkı Bağlamında Tespit Edilen İhlaller

HAAK tarafından incelenip raporlaştırılan dosyalardan **93 adedi**, özgürlük ve güvenlik hakkı bağlamında değerlendirilen haksız tutuklama ve/ya gözaltına alma iddialarına ilişkin başvurulardır.

Yapılan başvurular bağlamında sunulan kararlar incelendiğinde özgürlük ve güvenlik hakkı bağlamında, önemli ihlaller tespit edilmiştir.

1. Tutuklama Kararlarının Kanuna Aykırı Oldukları Tespit Edilmiştir

İncelenen başvuruların tamamında, başvurulara konu tutuklama kararlarının kanuni dayanaktan yoksun olduğu ve kanunilik şartını taşımadıkları belirlenmiştir¹⁴. Kanunun aradığı kuvvetli suç şüphesini gösteren somut delil, kaçma şüphesine dair emare bulunmamasına rağmen gözaltına alma ve tutuklama kararları verilmiştir. Gözaltı ve tutuklama kararlarının birçoğunda ilk aşamada hiçbir delil bulunmamakta, bir kısmında da internet log kayıtları, telefon görüşme trafiği, banka kayıtları, sosyal güvenlik kurumu kayıtları delil olarak gösterilmiştir. Bu delillerin değiştirilmesi imkansız olmasına rağmen delilleri karartma şüphesi tutuklama gerekçesi yapılmıştır.

¹⁴ Bu konu aynı zamanda AİHM'nin Yalçınkaya vs Türkiye kararında da vurgulanmıştır. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-228393%22%5D%7D>

2. Tutuklama Kararları Orantılılık İlkesine Aykırıdır

Tutuklama tedbiri ölçülü ve orantılı olmalıdır. Eğer koruma tedbirine hükmedilebilecekse tutuklama kararı verilemez. Bu kanuni zorunluluğa, yasal şartların da oluşmamasına rağmen insanlar hakkında adli kontrol tedbirlerine başvurulmamıştır. Bu yöndeki talepler gerekçesiz olarak reddedilmiştir.

Örneğin bu dönem başvuruçularından Yüksel Durgut ve Tuncer Çetinkaya ağır hasta olmalarına rağmen haklarında adli kontrol kararı verilmeden aylarca tutuklu bırakılmışlardır.

3. Tutukluların Makul Sürede Salıverilme Hakları İhlal Edilmiştir

Kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı ile yapılan başvurularda öne çıkan bir diğer husus uzun süreli tutukluluklardır. Başvuruçular çoğunlukla soyut ve gerekçesiz kararlara dayalı olarak 6 ay ile 5 yıl arasında tutuklu bırakılmışlardır. Yukarıda izah edildiği üzere hukuki ve yasal şartlar gerçekleşmemesine rağmen tutuklamalar yapılmıştır. Buna ek olarak da çok uzun süreler tutukluluklar devam ettirilmiştir. Tahliye edilenler ise çoğunlukla ağır adli kontrol tedbirleri uygulanarak serbest bırakılmışlardır. Uygulanan bu tedbirler başvuruçuların hayatlarını önemli derecede olumsuz etkilemiştir.

4. Özgürlükten Yoksun Bırakmaya Karşı Etkin Bir Başvuru Hakkı Tanınmamıştır

HAAK kararlarında ortaya konan endişe verici en önemli hususlardan bir diğeri de tutuklama kararlarına karşı etkin bir iç hukuk yolunun bulunmamasıdır.

Soruşturma aşamasında savcılık tarafından gerekçesiz olarak yapılan tutuklama taleplerinin Sulh Ceza Hakimliklerince aynen kabul edildiği incelenen tüm başvurularda tespit edilmiştir.

Soruşturma aşamasında tutuklamaya yönelik yapılan itirazlar, kapalı devre çalışan Sulh Ceza Hakimlikleri tarafından, itiraz dilekçelerinde ileri sürülen hususlara değinilmeden, “*itirazın reddine karar verildi*” gibi kalıp ifadelerle geri çevrildiği görülmüştür. Sulh Ceza Hakimliklerinin, birbirlerinin kararlarını bozmama konusunda aralarında bir tür “anlaşma” yaptıklarının, verilen kararlara bakılarak söylenmesi mümkündür.

Tutuklu olarak yargılamaları yapılan 33 Başvuruçunun, yargılama aşamasında tahliye taleplerinin ve dilekçelerinde ileri sürdükleri iddiaların ve değerlendirmelerin yargılamayı yapan Ağır Ceza Mahkemesi heyetleri tarafından gözönüne alınmadığı tespit edilmiştir. Yapılan itirazlar ve tahliye talepleri, benzer bir yaklaşım takip edilmek suretiyle, yasa maddesinin tekrarı ve dosyada yer alan bir kısım belgelerin/bilgilerin sayılması sonrasında reddedilmiş, tahliye talep eden başvuruçuların hangi nedenle kaçacakları, hangi delilleri karartacakları, üzerlerine atılı suçlamanın somut delillerle desteklenip desteklenmediği konularına girilmemiştir.

Yargılama aşamasında, tutukluluk devamı konusunda karar veren Ağır Ceza Mahkemesi kararlarına yapılan itirazların, itirazı inceleyen Ağır Ceza Mahkemeleri tarafından birer cümlelik kalıp ifadelerle reddedildiği tespit edilmiştir.

Tutuklama ve tutukluluk devam kararları ile bu kararlara karşı yapılan itirazları inceleyen yargı birimleri kararlarının tamamının gerekçesiz olması, birbiri ile aynı mahiyet taşıyor olmaları, başvuru sahiplerinin itiraz dilekçelerinde belirttikleri hususlara değinip irdelememeleri hususları gözönüne alındığında incelenen tüm başvuru dosyalarında tutuklamalara karşı etkin bir iç hukuk yolu öngörülmediği sonucuna varılmıştır.

B. Adil Yargılanma Hakkı Çerçevesinde Tespit Edilen İhlaller

1. Gerekçeli Karar Hakkının İhlali

Raporlaştırılan başvurular çerçevesinde incelenen **2709 kararın** tamamının gerekçesiz olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu belgelerde yargı mensuplarının gerekçe olarak ya yasa maddesinin numarasına yer verilmekle yetindikleri veya soyut, kontrol ve denetimi imkânsız genel ibarelere yer verdikleri gözlemlenmiştir.

Kararların, Anayasa ve yasalar ile uluslararası hukukun zorunlu kıldığı savcı, hâkim veya mahkemenin vardığı sonuçları kontrol etmeye elverişli, objektif üçüncü bir kişiyi ikna edebilecek, kararların hukuksal kalitesini ölçmeye yardımcı bir gerekçeden yoksun oldukları belirlenmiştir.

İtiraz, istinaf ve temyiz mercilerinin, mağduriyete sebebiyet verecek hukuksuzluğu giderme ve mağdurun taleplerini karşılayacak bir inceleme yapmak yerine, gerekçesiz ve temelsiz olarak verilen kararlara karşı yapılan itirazları aynı yöntemle reddettikleri, reddederken şablon bir metin/ibare kullandıkları anlaşılmıştır.

HAAK tarafından, mağdurların ve temsilcilerinin talepleri doğrultusunda kararlara dayanak olarak kullanılan bilgi, belge ve verilerin ulusal ve uluslararası hukuk bağlamında delil değerinin olup olmadığı, yasal olarak elde edilip edilmedikleri, hak ihlaline konu tedbirin uygulanması için yeterli ispat kuvvetine sahip bulunup bulunmadıkları konularında savcı, hakim, mahkeme, istinaf ve temyiz mercileri tarafından bir inceleme yapılmadığı, bu taleplerin yok sayıldığı raporlaştırılmıştır.

2. Silahların Eşitliği İlkesinin İhlali

İncelenen dosyaların tamamında soruşturma aşamasında gizlilik kararı alındığı tespit edilmiştir. Bu durum oldukça dikkat çekici olup genel bir uygulamaya işaret eder. Bu gizlilik kararları

başvurucu ve avukatının soruşturma aşamasındaki dosya durumundan haberdar olmasını engellemiştir. Gizlilik kararları açıkça silahların eşitliği ilkesini ihlal edecek şekilde kullanılmıştır.

Gizlilik kararının temel amacı soruşturma aşamasında hassas delillerin korunmasıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere incelenen başvurularda hassas hiçbir delil bulunmamaktadır. İnternet verisi, banka kaydı, telefon trafiği gibi resmi verilerin, başvurucu tarafından bozulması veya değiştirilmesi mümkün değildir.

Birçok başvurucu ilgili dikkat çeken bir diğer husus ise delilsizlik durumudur. Başvurucuların polis, savcılık ve sulh ceza hakimi önünde ifade verdiği tarih itibariyle dosyalarında suçlamaya yönelik delil bulunmamasıdır. Delillerin değil delilsizliğin gizlenmesi şeklinde bir durum ortaya çıkmıştır.

Başvurucular tarafından ibraz edilen kararlar üzerinden yapılan incelemede, başvuruculara yöneltile suçlamalar, bu kişiler hakkında uygulanan adli ve idari tedbirler bağlamında yazılı veya sözlü savunmalarının şekli olarak alındığı, ancak savunmalarda yer verilen hususların savcı, hâkim ve mahkemeler tarafından irdelenmediği, neden kabul edilmediği konusunda ikna edici bir açıklama ve gerekçelendirmelerin kararlarda yer almadığı tespit edilmiştir. şekli olarak kullandırılan savunma hakkının, fiili olarak soruşturma veya yargılamanın işleme sürecinde sonuca bir etki yaratmadığı, sadece usuli bir eksikliğin tamamlanması için kullandırıldığı izlenimi edinilmiştir.

3. Bağımsız ve Tarafsız Yargı Yerinde Yargılanma Hakkının İhlali

Türkiye’de yaşanan hak ihlalleri ile ilgili başvurular ele alındığında bir husus dikkat çekmektedir. Savcıların, ilk derece mahkemesi hakimlerinin, istinaf, temyiz mercilerinin tarafsızlığından şüphe edecek bulgulara rastlanılmasıdır.

Bu bulguların başında Yargıtay’ın uzun yıllardır yerleşik hale gelmiş içtihatlarından sadece başvurucuların içinde yer aldıkları grupla ilgili vazgeçmiş olmalarıdır. Yani uyuruşturucu ticareti suunda yargı mercileri, iletişim verilerinin elde edilme yöntemi, içeriklerinin bulunup bulunmadığı, teknik takip kararlarının hukuka uygunluğu gibi birçok konuyu eski içtihatlarına da referans vererek dikkatlice tartışmaktadır. Benzer bir durum rneğin ByLock isimli haberleşme verileri veya HTS, CGNAT kaydı denilen iletişim verileri gündeme geldiğinde bu verileri öylece, doğru, gerçek ve güvenilir kabul etmektedir.

Kurul tarafından incelenen başvurularda dikkat çeken bir diğer husus, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Birleşmiş Milletlerin Denetim organlarının kararlarının dikkate alınmamasıdır. Halbuki bu durum Anayasa’nın 90. Maddesine göre zorunluluktur.

Yargı mercilerinin bu şekilde taraflı ve ayrımcılık merkezli tutumu uluslararası denetim mekanizmalarının da dikkatini çekmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yalçınkaya vs Tkiye kararında konu ile ilgili “*Silahlı terör örgütüne ye olma suçundan yakalama, tutuklama, kovuruşturma*

ve mahkûmiyet için Bylock uygulamasına kesin bir şekilde dayanılmasının, ulusal mahkemelerdeki sistemik bir sorunu ortaya koyduğu doğrudur.” ifadesini kullanmıştır¹⁵. Birleşmiş Milletler Keyfi Tutuklamalar Çalışma Grubu da kendisine ulaşan bazı başvurularla ilgili verdiği kararlarda “Türkiye’deki keyfi tutulmalara ilişkin önüne gelen davaların ortaya koyduğu şablona ilişkin büyük endişesini açıklamakta ve uluslararası hukukun kuralları ihlal eden yaygın veya sistematik hapis cezasının veya diğer ağır özgürlükten yoksun bırakmaların belli şartlar altında insanlığa karşı suç oluşturabileceğini hatırlatmaktadır (§ 76).” ifadesini kullanmıştır¹⁶.

16 Temmuz 2016 tarihinden itibaren 5.000’e yakın yargı mensubu, Anayasal teminatları ihlal edilerek ihraç edilmiş, yüzlercesi ise emekli edilmiş veya istifaya zorlanmıştır. 2016 yılı Temmuz ayında hakim ve savcı sayısı yaklaşık olarak 15.000 civarında iken, 2024 yılı itibariyle bu sayı 25.000’e varmıştır. 2016 sonrasında en az 6.000 hakim ve savcının meslekten bir şekilde uzaklaştırıldığı düşünüldüğünde 16.000’e yakın yeni hakim ve savcı alımı yapıldığı düşünülebilir. Mevcut yargının yaklaşık 2/3’lük kısmı, iktidar tarafından 15 Temmuz 2016 sonrasında mesleğe kabul edilen hakim ve savcılardan oluşmaktadır. Öncesinde görevde olan ve/ya ihraç edilmeyerek pozisyonlarını koruyan 9.000’e yakın yargı mensubunun yarısından fazlasının da iktidara yakın ve onunla işbirliği içerisinde çalıştığını doğrudan başkanlarının ikrar ettiği Yargıda Birlik Derneği’ne üye olduğu gözönüne alındığında, mevcut yargının bağımsız ve tarafsızlığının derecesi daha net anlaşılabilir.

Yüksek yargı kurumları olan Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay’ın üyelerinin tamamı doğrudan veya dolaylı olarak iktidar tarafından belirlenmiştir. Temmuz 2016 tarihinde yürürlüğe giren bir yasa ile tüm Yargıtay ve Danıştay üyelerinin görevlerine son verilerek unvansız hakim ve savcı konumuna düşürülmüşler, sonrasında, üyelerinin tamamı doğrudan veya dolaylı şekilde iktidar tarafından belirlenen/tayin edilen Hakimler ve Savcılar Kurulu tarafından Yargıtay ve Danıştay’a yeni üyeler belirlenmiştir.

HAAK tarafından incelenen kararların gerekçesiz olması, birbiri ile ayniyet derecesinde benzerlik göstermesi, ulusal ve uluslararası hukukun kabul ettiği ilke ve usullere uyulmaması, başvurucuların taleplerinin etkin şekilde karşılanmaması, verilen kararların siyasi saiklerle veya baskı ile verildiği konusunda kuvvetli şüphe oluşturmaktadır.

¹⁵ Yalçınkaya Kararı için bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-228393%22%5D%7D>

¹⁶ Birçok kararda bu tespit tekrarlanmıştır. [15 TEMMUZ SONRASI HAK İHLALLERİYLE İLGİLİ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KARARLARI – Justice Square](#)

Yine incelenen imzası bulunan 1487 yargı mensubundan 841'i, yani %57'inin, siyasi iktidar tarafından kurulup desteklenen ve onunla uyumlu çalışmayı vadeden Yargıda Birlik Derneği üyesi olması, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığına gölge düşüren başkaca bir veridir.

HAAK kararlarında ve uluslararası denetim mekanizmalarının kararlarında vurgulandığı üzere Türkiye'de yargı özellikle başvuruçuların içinde yer aldığı Gülen Hareketi ile ilgili verdiği kararlarda tarafsız ve bağımsızlığını kaybetmiştir¹⁷.

4. Adaletin Açıkça Yok Sayılması

2013 yılı Aralık ayından bu yana Avrupa Komisyonu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Birleşmiş Milletler gibi resmi kurumlar ve Human Rights Watch, Amnesty International gibi sivil toplum örgütlerinin karar ve raporlarında Türkiye'de yargı sisteminin siyasallaştığı, hukukun üstünlüğünün ve demokrasinin gerilediğine hatta yok sayıldığına dair birçok tespit yapılmıştır¹⁸.

HAAK kararlarında, bu uluslararası kurum ve kuruluşların raporlarında bahsedilen hususlar somut verilerle ortaya konulmuştur. Yargı tarafsız ve bağımsız değildir. Hukukun üstünlüğü artık öncelikli bir konu değildir. Bu durumun neticesi de adaletin açıkça yok sayılmasıdır.

Başvuruçuların sosyal ilişkileri, meslekleri, temel hakların kullanılması niteliğinde kabul edilebilecek yasal eylemleri, Türk Ceza Kanunu ve terörle mücadele mevzuatı hükümleri aşırı ve makul olmayan şekilde yorumlanarak terör örgütü üyeliğinin maddi delilleri arasında sayılmıştır¹⁹. Yargılama aşamalarındaki savunma argümanları ve talepleri açıkça göz ardı edilip mecburi (asgari) usuli süreçler tamamlanıp görünürde bir yargılama yapılarak her bir dosyada adalet yok sayılmıştır. Yargılama süreçlerindeki dosyalarda adil yargılanma hakkının en temel evrensel prensiplerinin ihlal edildiği HAAK tarafından incelenen kararlarda açıkça gözlemlenmiş ve raporlarına yansıtılmıştır. Başvuruçulara adeta “düşman ceza hukuku” uygulanmıştır.

C. Hukuka Aykırı Karar Veren Yargı Mensuplarının Sorumlulukları

HAAK, yapılan başvurular çerçevesinde yaptığı inceleme neticesinde, tespit ettiği hukuka aykırılıkların mahiyet ve önemleri doğrultusunda, ilgili yargı mensuplarının ceza hukuku, tazminat hukuku ve disiplin hukuku bağlamında muhtemel sorumluluklarını belirlemiştir.

¹⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.crossborderjurists.org/tr/turkiye-yargisinin-uzerindeki-golge-yargida-birlik-dernegi-raporu/>, <https://www.crossborderjurists.org/tr/17-25-aralik-sorusturmaları-sonrasi-uluslararası-raporlarda-türk-yargisi-raporu-yayinlandi/>

¹⁸ <https://www.crossborderjurists.org/tr/17-25-aralik-sorusturmaları-sonrasi-uluslararası-raporlarda-türk-yargisi-raporu-yayinlandi/>

¹⁹ Bu konudaki ilgili BM kararları için: 15 TEMMUZ SONRASI HAK İHLALLERİYLE İLGİLİ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KARARLARI – Justice Square, AİHM kararları için : 15 TEMMUZ SONRASI AİHM TARAFINDAN TÜRKİYE ALEYHİNE VERİLEN İHLAL KARARLARI (Mayıs 2024) – Justice Square

1. Ceza Hukuku Bağlamında:

HAAK, kararlarını incelediği yargı mensuplarının, hukuka aykırı yöntemlerle elde edilmiş bilgi ve belgelere dayanılarak ya da hiçbir delil olmaksızın kişilerin özgürlük ve güvenlik haklarını sınırlayan kararları nedeniyle “kişiyi hürriyetinden yoksun kılma” suçundan veya “görevi kötüye kullanma” suçundan dolayı soruşturulmaları gerektiğini değerlendirmiştir.

Yine HAAK, incelemeye konu kararların tarafsız olmayan, siyasi saiklerle hareket eden, mağdurun kendisine veya ait olduğu inanca, gruba ya da milliyete duyduğu kin ve nefret duygularını tatmin çerçevesinde karar veren yargı mensuplarınca oluşturulmuş olduğu konusunda bulgulara ulaşan HAAK, söz konusu yargı mensuplarının eylemlerinin, toplumun belirli bir kesimine karşı bir plan doğrultusunda sistemli şekilde işlenmiş olduğunun ispatı durumunda bu kişilerin “insanlığa karşı suç” bağlamında soruşturulmaları gerektiği sonucuna varmıştır.

Kurul, yaptığı değerlendirmeler sonrasında, diğer şartları oluştuğu taktirde kararlarda imzası bulunan yargı mensuplarının aşağıdaki suçlardan biri veya birkaçı çerçevesinde de soruşturulmasının mümkün olduğu sonucuna varmıştır:

- Konut dokunulmazlığının ihlali (TCK md. 116)
- Dilekçe hakkının kullanılmasının engellenmesi (TCK md. 121)
- Nefret ve ayırımcılık (TCK md. 122)
- Haberleşmenin gizliliğini ihlal (TCK md. 132)
- Özel hayatın gizliliğini ihlal (TCK md. 134)
- Verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme (TCK md. 136)
- Verileri yok etmeme (TCK md. 138)
- Resmi belgede sahtecilik (TCK md. 204)
- Resmi belgenin düzenlenmesinde yalan beyan (TCK md. 206)
- Görevi kötüye kullanma (TCK md. 257)
- Kişilerin malları üzerinde usulsüz tasarruf (TCK MAD md. DE 261)
- Suç uydurma (TCK md. 271)
- Yargı görevi yapanı, bilirkişiyi veya tanığı etkilemeye teşebbüs (TCK md. 277)
- Suç delillerini yok etme, gizleme veya değiştirme (TCK md. 281)
- Adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs (TCK md. 288)

2. Disiplin Hukuku Bağlamında;

Yargı mensuplarının, Anayasa ve uluslararası sözleşmelerden kaynaklı yükümlülüklerini yerine getirmediği konusunda ağır hukuka aykırılıklar tespit eden HAAK, ilgililerin disiplin sorumluluklarını değerlendirmekle görevli ve yetkili kurumları tarafından meslekten ihraçlarını konu alan bir disiplin soruşturması yapılması gerektiğini tespit ve tavsiye etmiştir.

3. Tazminat Hukuku Bağlamında;

HAAK, başvurucuların uğradığı maddi ve manevi zararları bağlamında Devlet aleyhine ulusal ve uluslararası yargı mercileri nezdinde açılacak davalar sonucunda ödenmesi kuvvetle muhtemel tazminat miktarlarının, hukuksuz kararlarda imzası bulunan yargı mensuplarından tahsil edilmesi gerektiği değerlendirmesinde bulunmuştur.

V. SONUÇ VE TESPİTLER

Ekim 2021 tarihinde kurulup faaliyetlerine başlayan HAAK'a bugüne kadar, yargı mensuplarının verdiği kararlarla temel hak ve özgürlüklerinin zarar gördüğünü düşünen mağdurlar tarafından 116 başvuru yapılmış, yapılan bu başvuruların tümü HAAK tarafından incelenerek karara bağlanmıştır.

Başvurucular Özgürlüklerinin Tehdit Altında Olduğunu Düşünüyor

116 başvurucudan 19'u kişisel verilerinin kullanılmasına rıza göstermiş geriye kalan 87'si ise bilgilerinin saklı kalmasını talep etmiştir.

Başvurucuların önemli bir kısmı yaptığı başvurusunda, kişisel verilerinin saklı tutulmasını talep etmiştir. Bunun temelinde kendisinin veya yakın çevresinin, kamu gücünü elinde bulunduran kişi ve kurumlarca yeniden hukuksuz muamelelere/yaptırımlara maruz kalma endişesi yattığı anlaşılmaktadır.

Başvuruların Büyük Çoğunluğu Gözaltı ve Tutuklamalara İlişkin

Yapılan başvuruların büyük çoğunluğu (113 adet) hukuksuz gözaltı ve tutuklama kararları ile özgürlükleri kısıtlananlar tarafından yapılmıştır. Bu kararların büyük kısmının 2016, 2017 ve 2018 yıllarına ait olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak, 2024 yılına kadar, devam eden yıllar içerisinde de hukuksuz kararların verilmeye devam edildiği görülmektedir. 15 Temmuz 2016 sonrasında belirli bir toplum kesimine yönelik olarak iktidar tarafından yürütülen ve soykırım seviyesine varan uygulamaların, yargı kararlarına yansıyan kısmı HAAK tarafından değerlendirilmiştir.

Bylock Verileri Hukuksuz Kararların Temel Dayanağı

Yargı mensupları tarafından hukuka aykırı kararlara dayanak olarak Bylock verilerinin ana delil olarak kullanıldığı (76 dosyada), bunun yanında itirafçı beyanlarının (62 dosyada) ve kurumlar tarafından yapılan fişlemelerin de (17 dosyada) kararlarda yer verildiği tespit edilmiştir. Yargı birimleri tarafından Anayasa tarafından teminat altına alınan temel hak ve özgürlüklerin, suç delili olarak kullanıldığı ve kişilerin özgürlük ve güvenlik haklarının, mülkiyet haklarının ve adil yargılanma haklarının bunlar gerekçe gösterilerek ihlal edildiği belirlenmiştir.

Başvurucular Delilsiz Olarak Darbeye Teşebbüsten ve/ya Silahlı Terör Örgütüne Üye Olmaktan Suçlanmışlar

Yapılan başvurular incelendiğinde, başvurucuların darbeye teşebbüs ve silahlı terör örgütüne üye olmakla suçlanıp gözaltına alındıkları, tutuklandıkları veya mesleklerinden ihraç edildikleri tespit edilmiştir. Başvuruculardan 27'si hem darbeye teşebbüs ve silahlı terör örgütü üyeliği suçlaması ile, 89'nda ise sadece silahlı terör örgütü üyeliği suçlaması ile muhatap olmuştur.

İncelenen başvuru dosyalarında, başvurucuların silahlı terör örgütü üyeliğini gösteren veya darbeye doğrudan veya dolaylı olarak iştirak ettiklerine dair zan derecesinde şüphe oluşturan, ceza hukuku tarafından delil olarak kabul edilebilecek bir bilgi ve belgeye rastlamamıştır. Yargı kararlarında delil olarak gösterilen verilerin kişilerin özel veya meslek hayatlarına ilişkin, ulusal ve uluslararası hukuk tarafından güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin kullanımına ilişkin olduğu belirlenmiştir.

Kararların Tümü Gereksiz

HAAK, 116 başvuru bağlamında incelediği 2709 yargı kararının tamamının gereksiz olduğunu belirlemiştir.

Tüm kararların gereksiz olması, güvenlik birimleri tarafından hazırlanan ve ceza hukukunun temel gereksinimlerini karşılamaktan çok uzak rapor ve değerlendirmelerin soruşturma aşamasında savcıların talep ve iddianamelerinde kullanılması, sulh ceza hakimlerinin vermiş oldukları tedbir kararlarında hukuki bir değerlendirmeye tabi tutulmadan yer alması; ilk derece ve temyiz mahkemeleri tarafından benzeri tutumun devam ettirilmesi, yapılan hukuksal işlemlerin yasal bir gereklilikten ziyade, siyasi saiklerle başlatılıp devam ettirildiği, güvenlik bürokrasisi ve yargılama makamları arasında “gizli bir sadakat anlaşmasının” olduğu konusunda kuvvetli izler taşımaktadır.

Gözaltı ve Tutuklama Kararları Kanuna Aykırı ve Amaç Dışı

HAAK, özgürlük ve güvenlik hakkına ilişkin olarak 93 başvuruyu karara bağlamıştır. Söz konusu başvuruların tamamının kanuna aykırı olduğu ve CMK'nın 100.maddesinde yer verilen şartları taşımadığı tespit edilmiştir. Yasal düzenlemelere tamamen aykırı olarak gelişen yargı pratiğinin, mağdurlara yönelik olarak yürürlükte olan hukukun değil, yazılı olmayan “paralel bir hukukun” uygulandığını göstermektedir. Ağır hak ihlallerine sebebiyet veren bu yargı kararlarının temelinde, literatürde “düşman ceza hukuku” olarak adlandırılan bir düşüncenin yattığı söylenebilir. Yargı mercileri, ceza mevzuatında öngörülen tedbirleri uygulamak suretiyle hakikatin ortaya

çıkmasını sağlamaktan ziyade, siyasiler tarafından hedef gösterilen ve peşinen suçlu kabul edilen kişilerin hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırmak için bir araç olarak kullanılmıştır.

İç Hukukta Etkin Yasa Yolu Yok

Başvurucuların itiraz, istinaf ve temyiz taleplerini inceleyen yargı birimlerinin gerekçesiz şekilde başvuruları reddettikleri, başvurucuların taleplerini karşılayacak bir değerlendirmeye yer vermedikleri belirlenmiştir. Mevcut haliyle her ne kadar yasal düzenlemelerde, hukuka aykırı verilen kararlara karşı bir itiraz yoluna yer verilmiş ise de bunların kendilerinden beklenen fonksiyonu ifa etmeyen, etkisiz merciler olduğu sonucuna varılmıştır.

Hukuka Aykırı Karar Veren 1487 (Bin dört yüz seksen yedi) Yargı Mensubunun İsmi Tespit Edildi

HAAK, yapılan başvurular çerçevesinde incelediği **2709** yargı kararında bir veya birden fazla imzası bulunan **1487** hakim, savcı ve/ya OHAL Komisyonu Üyesi, Hakimler ve Savcılar Kurulu Üyesi, Bölge Adliye Mahkemesi Üyesi, Yargıtay üyesi ismi tespit etmiştir.

HAAK, hazırlamış olduğu raporlarında bu isimlere yer vermek suretiyle, bu kişilerin isimlerinin görünür hale gelmesini sağlamış ve bu şekilde söz konusu yargı mensuplarının hukuka aykırı kararlar vermemeye teşvik etmeyi amaçlamıştır. Gaye bu kişilerin kişi hak ve özgürlüklerini ihlal olmayıp, ifa ettikleri kamu görevi çerçevesinde, hukuka uygun kararlar vermeleri konusunda kendilerine dolaylı bir ikaz ve talepte bulunmaktır.

HAAK kararlarında, yaptığı değerlendirmelerin hukuka aykırı olduğunu düşünen yargı mensuplarını kararlarına itiraz etmeye davet etmiştir. Ancak bugüne kadar söz konusu kararlara karşı bir itiraz yapılmamıştır.

Hukuka Aykırı Karar Veren Yargı Mensuplarının %73'ü AKP Döneminde Göreve Başladı

Hukuksuz karar verdikleri tespit edilen **1487** yargı mensubundan **1084'ünün**, AKP iktidarı döneminde yani 2002 yılı sonrasında göreve başladığı tespit edilmiştir. Özellikle 2014 yılı sonrasında doğrudan iktidarın etkisi ve/ya kontrolü altına girdiği bağımsız gözlemci kurum ve kişilerin raporları ile sabit Türk yargısının, bu görüntüsünün, AKP kontrolündeki Adalet Bakanlığı tarafından seçilip mesleğe kabulü sağlanan yargı mensupları eliyle oluşturulmuş olması tesadüf ile izah edilemez.

İsimleri Tespit Edilen Yargı Mensuplarının %57'si Yargıda Birlik Derneği Üyesi

HAAK tarafından ağır hukuka aykırılıklar içeren kararlar verdikleri tespit edilen **1487** yargı mensubundan **841'inin** resmi olarak Yargıda Birlik Derneği üyesi olması tesadüf ile izah edilemeyecek bir veridir.

Yargıda Birlik Derneği'nin, 17-25 Aralık Yolsuzluk-Rüşvet soruşturmalarının hemen sonrasında, 2014 yılı başında iktidarın Adalet Bakanı ve Başbakan seviyesinde organize ve desteği, muhalefet parti liderlerinin açık desteği ile kurulduğu, kuruluş amacının belirli bir toplum kesiminin kamusal ve özel alandan yargı eliyle etkisiz hale getirilmesi olduğu, süreç içerisinde yazılı ve görsel ya da sosyal medyaya yansıyan beyanlar, bilgi ve belgeler ile sabittir.

Yukarıda sayısal verilerine yer verildiği üzere HAAK tarafından incelenen tüm kararların gerekçesiz olması, itiraz, istinaf ve temyiz makamlarının hukuka aykırı kararları değiştirmeme/ devam ettirme konusundaki tavırları, yapılan gözaltı ve tutuklamaların tamamen delilsiz ve kanuna aykırı şekilde icra edilmiş olması, bu kararlara imza atan yargı mensuplarının %66'sının siyasal iktidar döneminde mesleğe başlamış olmaları ile bunların YBD üyelikleri birlikte düşünüldüğünde, tüm bu hukuksuzlukların tesadüfen olmadığı, belirli bir plan ve sistem içerisinde icra edildiği HAAK tarafından kabul edilmektedir.

Ağır Ceza Mahkemesi Başkan ve Üyeleri: Hukuksuz Kararlara En Çok İmza Atan Yargı Mensupları

Hukuka aykırı kararlara imza attıkları belirlenen **1487** yargı mensubunun, **150**'inin Sulh Ceza Hakimi, **597**'sinin Ağır Ceza Mahkemesi Üyesi, **240**'ının ise Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı olduğu HAAK tarafından tespit edilmiştir. Hukuksuzluk sürecini başlatan **275** savcı ve **40** Başsavcı/vekili yine dikkat çeken sayılardır.

Tüm tutuklama ve tutukluluk devam kararlarının sulh ceza hakimlikleri tarafından verilmesi gerektiği gözönüne alındığında, tespit edilen sulh ceza hakimleri sayısının raporda olması gerekenden az gösterilmesinin sebebi, sulh ceza hakimi olarak hukuka aykırı kararlar veren hakimlerin, Hakimler ve Savcılar Kurulu tarafından sonrasında Ağır Ceza Mahkemesi başkan ve üyesi olarak atanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Başsavcı ve savcıların talimatı ile başlayan sürecin, Sulh Ceza Hakimleri tarafından tutuklama dahil çeşitli koruma tedbirlerinin alınmasıyla ilerlediği, yargılama aşamasına geçildiğinde Ağır Ceza Mahkemeleri tarafından hukuka aykırılıkların görmezden gelinmeye devam edildiği tüm dosyalarda gözlemlenen somut gerçekliktir.

İncelenen kararlar çerçevesinde ilk derece mahkemelerinde neden olunan hukuksuzluklarının büyük çoğunluğu Bölge Adliye Mahkemeleri veya Yargıtay tarafından esaslı şekilde giderilmemiştir. AİHM ve BM tarafından da tespit edilen ve dünya hukuk kamuoyuna ilan edilen açık hukuka aykırılıkların tüm yargısal aşamalarda devam ettirilmesi ve nihayetinde Yargıtay tarafından bunlara onay verilmesi, hukuk dışında yapılan bir anlaşma doğrultusunda hareket eden kapalı devre bir ceza mekaniğine işaret etmektedir.

Hukuksuz Kararlar Ülke Geneline Yaygın Şekilde Veriliyor

Hukuka aykırı olarak düzenledikleri tespit edilen yargısal belgelerin, **37 farklı** il merkezinde faaliyette bulunan yargı mercilerinde görevli yargı mensuplarınca verildiği belirlenmiştir. Yani hukuka aykırı kararlar sadece belirli il merkezlerinde ve bölgelerde yoğunlaşmamakta, tüm yargı sistemi tarafından üretilmektedir. Bu durum yapılan hukuksuzluğun bir bütün halinde Türk hukuk sistemi tarafından, belirli bir amaç ve motivasyon doğrultusunda, tüm yargı hiyerarşisinin ortaklaşa üretilip devam ettirildiği, sistematik hale getirilip yaygınlaştırıldığı konusunda kuvvetli bir şüphe oluşturmaktadır.

HAAK, yapılan başvurular bağlamında, herhangi bir il yargı mercileri tarafından hukuka uygun karar erildiği konusunda bir tespitte bugüne kadar bulunmamıştır. 37 ilin dışında diğer iller ile ilgili bir inceleme yapılamamış olmasının sebebi, yapılan başvurular ile sınırlı kararlar veren HAAK'a buralarda görevli yargı mercileri ve çalışanları aleyhine herhangi bir başvuru yapılmamış olmasıdır.

Yargı Mensupları İnsanlığa Karşı Suç İşliyor

HAAK, 166 başvuruda toplam 2709 karar incelemiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, tespit edilen hukuka aykırılıkların mahiyet ve önemleri doğrultusunda, ilgili yargı mensuplarının ceza hukuku, tazminat hukuku ve disiplin hukuku bağlamında muhtemel sorumluluklarını belirlemiştir.

Ceza Hukuku Bağlamında:

2014 yılından bu yana Türkiye'de yaşanan hukuka aykırılıklarla ilgili uluslararası denetim mekanizmaları ve sivil toplum örgütleri birden çok kez “İnsanlığa karşı suç” vurgusu yapmışlardır. Bu tespitlerde “belirli bir gruba karşı”, “sistematik”, “sistemik” ifadeleri tercih edilmiş olup, bu kriterler soykırım ve insanlığa karşı suçların unsurlarını oluşturmaktadır. HAAK da incelediği 2709 karar neticesinde aynı kanaate ulaşmıştır.

İncelemeye konu kararlarda yargı mensuplarının tarafsız olmadığı, siyasi saiklerle hareket ettikleri yönedikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuca, yukarıdaki tespitlerde yer verilen iki nedenden

ulaşmıştır. İlk neden, verilen kararların sistematik olarak keyfi ve bazen siyasi yoruma dayanmasıdır. İkinci neden ise; karar vericiler ile aleyhine karar tesis edilen arasındaki ilişkidir. YBD üyeliği bu bağlamda kategorik olarak iktidara bağımlılık olarak kabul edilmektedir. Derneğimiz tarafından hazırlanan “Yargının üzerindeki Gölge: Yargıda Birlik Derneği” raporu bunu teyit eden yeterli somut veriler içermektedir.

Sonuç olarak, karar vericilerin eylemleri, belli bir gruba karşı, iktidar tarafından ortaya koyulan bir plan doğrultusunda ve sistemli şekilde işlenmiş olduğu tartışmasıdır. Bu nedenle karar vericilerin fiillerinin aynı zamanda “insanlığa karşı suç” bağlamında soruşturulmaları gerektiği HAAK tarafından değerlendirilmiştir.

HAAK, kasıtlı bir şekilde hukuka aykırı kararlar verenlerin eylemlerinin aynı zamanda aşağıdaki suçları oluşturacağını tespit etmiştir.

- Konut dokunulmazlığının ihlali (TCK md. 116)
- Dilekçe hakkının kullanılmasının engellenmesi (TCK md. 121)
- Nefret ve ayrımcılık (TCK md. 122)
- Haberleşmenin gizliliğini ihlal (TCK md. 132)
- Özel hayatın gizliliğini ihlal (TCK md. 134)
- Verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme (TCK md. 136)
- Verileri yok etmeme (TCK md. 138)
- Resmi belgede sahtecilik (TCK md. 204)
- Resmi belgenin düzenlenmesinde yalan beyan (TCK md. 206)
- Görevi kötüye kullanma (TCK md. 257)
- Kişilerin malları üzerinde usulsüz tasarruf (TCK MAD md. DE 261)
- Suç uydurma (TCK md. 271)
- Yargı görevi yaparı, bilirkişiyi veya tanığı etkilemeye teşebbüs (TCK md. 277)
- Suç delillerini yok etme, gizleme veya değiştirme (TCK md. 281)
- Adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs (TCK md. 288)

Disiplin Hukuku Bağlamında;

Uluslararası denetim mekanizmalarının ve sivil toplum örgütlerinin vurguladığı hukuksuzluklara paralel tespitler yapan HAAK, 1487 yargı mensubunun keyfi olarak Anayasa ve uluslararası sözleşmelerden kaynaklı yükümlülüklerini yerine getirmediklerini, temel hak ve özgürlükleri ihlal ettiklerini tespit etmiştir. Adı geçen hakim ve savcıların disiplin sorumluluklarını değerlendirmekle görevli ve yetkili kurumları tarafından meslekten ihraçlarını da oluşturacak seviyede disiplin soruşturması yapılması gerektiğini tespit ve tavsiye etmiştir.

Tazminat Hukuku Bağlamında;

HAAK, başvuruçuların uğradığı maddi ve manevi zararları bağlamında Devlet aleyhine ulusal ve uluslararası yargı mercileri nezdinde açılacak davalar sonucunda ödenmesi kuvvetle muhtemel tazminat miktarlarının, hukuksuz kararlarda imzası bulunan yargı mensuplarından tahsil edilmesi gerektiği değerlendirmesinde bulunmuştur.